

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

رقابت پذیری اقتصاد ایران و راهکارهای

بهبود آن در جهان

پدیدآورندگان: میرعبدال حسینی و همکاران

مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی

WWW.ITSR.IR

سرشناسه	: حسینی، میر عبدالله، ۱۳۴۹ -
عنوان و نام پدیدآور	: رقابت‌پذیری اقتصاد ایران و راهکارهای بهبود آن در جهان / پدیدآورندگان میرعبداله حسینی و همکاران؛ ناظر علمی محمدرضا رفعتی.
مشخصات نشر	: تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری	: ۵۴۶ ص.: مصور، جدول، نمودار.
شابک	: ۷۰۰۰ ریال: ۴-۳۷۲-۴۶۹-۹۶۴-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
یادداشت	: همکاران وحید بزرگی، میرهادی سیدی، فاطمه پناهی و حمیدرضا محبی.
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۴۹۵ - ۵۱۴.
موضوع	: رقابت--ایران.
موضوع	: رقابت
موضوع	: اقتصاد--ایران
شناسه افزوده	: بزرگی، وحید، ۱۳۴۱ -
شناسه افزوده	: رفعتی، محمدرضا
شناسه افزوده	: موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی
رده بندی کنگره	: HF۴۹۴/۱۴۰۷: ۱۳۹۰
رده بندی دیویی	: ۳۳۸/۴۸۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۰۱۲۵۳۲

شابک: ۴-۳۷۲-۴۶۹-۹۶۴-۹۷۸

نام کتاب: رقابت‌پذیری اقتصاد ایران و راهکارهای بهبود آن در جهان

پدیدآورنده: میرعبداله حسینی

ناظر علمی: دکتر محمدرضا رفعتی

همکاران: دکتر وحید بزرگی، میرهادی سیدی، فاطمه پناهی و حمیدرضا محبی

اصلاح و صفحه‌آرایی: شرکت نی‌نامه آرمانی

ویرایش و نسخه‌برداری: شرکت نی‌نامه آرمانی

طراحی جلد: خانه گرافیک آکاد

چاپ اول: ۱۳۹۰

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

قیمت: ۷۰۰۰۰ ریال

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: شرکت چاپ و نشر بازرگانی

ناشر: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی

تمام حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشانی: تهران، خیابان کارگر شمالی، بالاتر از بلوار کشاورز، شماره ۱۲۰۴، تلفن: ۶۶۹۳۹۳۲۹

وبسایت: www.itsr.ir

پست الکترونیکی: info@itsr.ir

پیشگفتار

رقابت پذیری مفهومی چندوجهی است که در یک تعریف ساده عبارت است از «مجموعه نهادها، سیاست‌ها و عوامل تعیین کننده سطح بهره‌وری یک کشور». سطح بهره‌وری هم سطح پایدار رفاه قابل حصول در یک نظام اقتصادی را تعیین می‌کند. در واقع، نظام‌های اقتصادی رقابتی‌تر معمولاً دارای توانایی تولید درآمد بالاتری برای شهروندان خود هستند. به علاوه، سطح بهره‌وری، نرخ بازده سرمایه‌گذاری را هم تعیین می‌کند و از آنجا که این نرخ بازده نقش اساسی در میزان رشد اقتصادی کشورها دارد، یک نظام اقتصادی رقابتی‌تر احتمالاً رشد اقتصادی سریع‌تری در میان‌مدت تا بلندمدت خواهد داشت. براین اساس، مفهوم رقابت‌پذیری هم خصیصه ایستا دارد و هم پویا: بهره‌وری یک کشور از یک طرف توانایی آن کشور را برای حفظ سطح درآمد نشان می‌دهد و از طرف دیگر یکی از عوامل تعیین کننده نرخ بازده سرمایه‌گذاری است که خود یکی از عوامل اصلی تعیین کننده ظرفیت رشد یک نظام اقتصادی است. دستیابی به رقابت‌پذیری مطلوب در سطح ملی مستلزم آن است که مجموعه مولفه‌های تبیین کننده رقابت‌پذیری برای یک جامعه و اقتصاد توانمند به حد اعلی ارتقا یافته باشند که از آن جمله به «نهادهای کارآمد»، «زیرساخت‌های گسترده و مناسب»، «ثبات اقتصاد کلان»، «بهداشت و آموزش‌های اولیه باکیفیت»، «سطح بالای دانش تخصصی نیروی کار و کیفیت مناسب آن»، «کارآمدی بازار کالا»، «کارایی و انعطاف‌پذیری بازار کار»، «بازار مالی توسعه یافته»، «سطح بالای جذب فناوری»، «بزرگی اندازه بازارها»، «تخصصی شدن تجارت»، «نهادینه

شدن نوآوری همه‌جانبه و «محیط کسب و کار کارآمد و رقابتی» می‌توان اشاره کرد. با تامل در مؤلفه‌های چندوجهی رقابت‌پذیری اهمیت دانش و سرمایه‌های نامشهود دوچندان می‌شود. اهمیت دانش در عصر حاضر به حدی است که دانشمندان از آن به نام «عصر دانایی» یاد می‌کنند. امروزه، دانش عامل متمایزکننده جوامع توسعه‌یافته و عقب‌مانده است و بدون شک جوامع توسعه‌یافته در تمامی مؤلفه‌های رقابت‌پذیری مبتنی بر دانش توأمان جایگاه مناسبی احراز کرده‌اند، حال آنکه جوامع توسعه‌نیافته در بسیاری از آن مؤلفه‌ها در وضعیت نامناسبی قرار دارند. بدین ترتیب جوامعی که اهمیت دانایی را به خوبی درک کرده‌اند و از عامل دانایی به‌طور همه‌جانبه در فرایند توسعه بهره‌برده‌اند، توانسته‌اند فاصله‌ای بنیادین بین خود و دیگر جوامع ایجاد نمایند.

با دقتی ژرف به نظام توسعه‌یافته متوجه نظام جامعی هستیم که عناصر دانایی به‌طور هم‌افزا در خلاقیت و دانش ملی نقش‌آفرینی می‌کنند و در بستر این نظام نهادها و بازیگران متعددی چون دانشگاه‌ها، نهادهای تحقیقاتی، بنگاه‌های اقتصادی، نهادهای دولتی و نهادهای مردم نهاد و دیگر دارندگان حقیقی و حقوقی خرد، اندیشه و فناوری نقش‌آفرینی نموده و توانسته‌اند مسیر توسعه همه‌جانبه از جمله رفاه ملی، توسعه صنعتی و رقابت‌پذیری مناسب در سطح جهان را برای کشور خود به ارمغان آورند. موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی به‌عنوان نهاد پژوهشی در عرصه بازرگانی و اقتصادبین‌الملل، با درک این حقایق مهم و انکارناپذیر در عصر دانایی، توسعه همه‌جانبه از جمله مقوله رقابت‌پذیری ملی را عنصری از نظام دانایی ملی دانسته و تلاش دارد به مسئولیت خود در حوزه تحقیق و پژوهش در حوزه اقتصاد، تجارت و صنعت عمل نموده و به ترویج آن در جامعه اهتمام ورزد.

در این راستا، کتاب حاضر در دوازده فصل شامل «مباحث نظری و تجارب تحولات تاریخی توان رقابت»، «رقابت‌پذیری جهانی و مؤلفه‌های آن»، «چشم‌انداز رقابت‌پذیری جهانی، تجارب اقتصادهای برتر و موفق و ترسیم وضعیت مطلوب رقابت‌پذیری جهانی»، «نهادهای اقتصاد بازار و حاکمیت قانون»، «زیرساخت‌ها و خدمات پشتیبانی تجاری»، «اندازه

بازار با تاکید بر بازار خارجی»، «ثبات اقتصاد کلان (سیاست‌های پولی، مالی و ارزی)»، «محیط کسب و کار»، «اقتصاد دانش‌بنیان (فناوری و نوآوری)»، «بهداشت و آموزش»، «ارزیابی موقعیت رقابت‌پذیری اقتصاد ایران در جهان» و «جمع‌بندی و پیشنهادها با ارائه نقشه راه و راه‌های بهبود رقابت‌پذیری اقتصاد ایران در جهان» تدوین یافته که امید است گامی کوچک در آگاهی‌دهی و ترویج مولفه‌های بهبوددهنده رقابت‌پذیری در جامعه علمی و اهم سیاست‌ها و تدابیر پیشنهادی که باید به کارگرفت را ترسیم نماید.

در پایان بر خود لازم می‌دانم از همکاران این مجموعه آقایان دکتر رفعتی ناظر علمی و میرعبداله حسینی مجری و همکاران ایشان و همچنین از تلاش‌های همکاران شرکت چاپ و نشر بازرگانی که در مراحل مختلف تهیه و عرضه این اثر همکاری داشته‌اند، تشکر و قدردانی نمایم.

دکتر فتح‌اله

رئیس مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
..... مقدمه	ع
..... چکیده	ش
..... فصل اول: مباحث نظری و تجارب تحولات تاریخی رقابت پذیری	۱
..... مقدمه	۱
..... زمینه پیدایش دیدگاه رقابت پذیری در تاریخ نظریه تجارت	۳
..... تعاریف و سطوح توان رقابت اقتصادی	۱۱
..... توان رقابت در سطح خرد یا بنگاه	۱۵
..... توان رقابت در سطح صنعت	۱۷
..... توان رقابت در سطح مناطق	۲۱
..... رابطه میان سطوح توان رقابت	۲۲
..... نظریه توان رقابت پورتر	۳۳
..... توان رقابت اقتصاد و بهره‌وری	۳۴
..... ابعاد نظریه در سطح ملی و جهانی	۳۹
..... بررسی توان رقابت کشورهای منتخب	۴۱
..... رابطه توسعه اقتصادی و توان رقابت ملی	۴۵
..... بررسی و نقد دیدگاه پورتر	۴۷
..... ویژگی‌های دیدگاه پورتر	۴۸

ارزیابی کروگمن از دیدگاه توان رقابت ملی	۵۴
ارزیابی منتقدان دیدگاه توان رقابت	۵۹
عوامل مهم رشد توان رقابت ملی	۶۲
نقش نهادها	۶۴
جایگاه دولت	۶۶
فناوری و خوشه ها	۷۰
زیرساخت‌های کسب و کار	۷۵
دانش و سرمایه انسانی	۷۶
ناکارایی سیاست‌های ارزی و پولی	۷۸
رابطه توان رقابت ملی با نظریات رشد و تجارت	۷۹
جمع‌بندی	۸۷
فصل دوم: رقابت‌پذیری اقتصادها و مؤلفه‌های آن	۸۹
مقدمه	۸۹
تعاریف و مباحث مرتبط با مؤلفه‌های رقابت‌پذیری	۹۱
ارتباط متقابل مؤلفه‌ها و مراحل توسعه و شاخص موزون	۱۰۰
داده‌های آماری مورد استفاده در گزارش رقابت‌پذیری جهانی	۱۰۵
فصل سوم: تجارب اقتصادهای برتر در رقابت‌پذیری جهانی، ترسیم وضعیت	
مطلوب برای ایران و چشم‌انداز رقابت‌پذیری جهانی	۱۱۵
مقدمه	۱۱۵
ارزیابی موقعیت کشورها و شناسایی اقتصادهای برتر و موفق در رقابت‌پذیری جهانی ..	۱۱۵
وضعیت ۲۰ اقتصاد مطلوب در شاخص رقابت‌پذیری از لحاظ عوامل و مؤلفه‌های	
الزامات پایه	۱۲۳
وضعیت ۲۰ اقتصاد مطلوب در شاخص رقابت‌پذیری از لحاظ عوامل بهبود کارایی ...	۱۲۵
وضعیت ۲۰ اقتصاد مطلوب در شاخص رقابت‌پذیری از لحاظ مجموعه عوامل پیشرفت	
و نوآوری	۱۲۷
مؤلفه‌های بهبود دهنده و کاهنده شاخص رقابت‌پذیری جهانی منتخبی از کشورهای	
جهان	۱۲۹
وضعیت مطلوب رقابت‌پذیری جهانی و منتخبی از اقتصادهای برتر و موفق	۱۳۳

اقدامات لازم برای رقابت‌پذیری اقتصاد ملی	۱۴۸
تجارب منتخبی از کشورهای موفق در رقابت‌پذیری جهانی	۱۵۰
چشم‌انداز رقابت‌پذیری جهانی و نقشه راه رقابت‌پذیری جهانی برای سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۵۰	۱۶۴
فصل چهارم: نهادها، اقتصاد بازار و حاکمیت قانون	۱۷۹
مقدمه	۱۷۹
چگونگی توسعه کشورها و دوره گذار آن‌ها با محوریت نقش نهادها	۱۸۱
دلالت‌های سیاستی نظام‌های اجتماعی بر رفتار نهادها	۱۸۶
دلایل شکست رویکردهای توسعه	۱۹۱
چرایی مقاومت کشورهای در حال توسعه در پذیرش «حاکمیت قانون»	۱۹۵
دلالت‌های سیاست‌گذارانه	۱۹۷
تجربه گذار به حاکمیت قانون و اقتصاد بازار: مورد هند	۲۰۰
تجربه ایران در گذار به حاکمیت قانون و اقتصاد بازار	۲۱۱
برخی مسائل عمده مؤثر بر نهادها: مورد ایران و منتخبی از کشورها	۲۱۷
حکمرانی ضعیف و افول سرمایه اجتماعی	۲۲۱
ترسیم وضع مطلوب در حوزه نهادها با معرفی منتخبی از اقتصادهای برتر و موفق در سال ۲۰۱۰	۲۲۶
جمع‌بندی	۲۲۹
فصل پنجم: زیرساخت‌ها و خدمات پشتیبانی تجاری	۲۳۱
مقدمه	۲۳۱
اهمیت عملکرد خدمات پشتیبانی تجاری	۲۳۴
مؤلفه‌های شاخص عملکرد پشتیبانی تجاری	۲۳۶
نتایج یافته‌های شاخص عملکرد خدمات پشتیبانی ۱۵۵ کشور جهان و موقعیت ایران	۲۴۰
وضعیت زیرساخت‌ها و خدمات پشتیبانی تجاری و رقابت‌پذیری جهانی کشورها	۲۴۴
ارزیابی موقعیت ایران در اجزای شش‌گانه شاخص عملکرد خدمات پشتیبانی	۲۴۶
خلاصه و جمع‌بندی	۲۵۲
فصل ششم: اندازه بازار با محوریت بازار خارجی	۲۵۵
مقدمه	۲۵۵

۲۵۷.....	تصویری از متغیرهای کلان توسعه و تجارت چهار کشور منتخب و ایران
۲۶۳.....	تجربیات کشورها
۲۸۱.....	مطالعه مقایسه‌ای تجربه کشورهای منتخب در توسعه صادرات
۲۸۷.....	ترسیم وضع مطلوب در حوزه اندازه بازار و کارایی آن با معرفی منتخبی از اقتصادهای برتر در سال ۲۰۱۰
۲۸۹.....	جمع‌بندی
۲۹۳.....	فصل هفتم: ثبات اقتصاد کلان (سیاست‌های پولی، مالی و ارزی)
۲۹۵.....	شواهد موجود از بی‌ثباتی، بحران‌ها و رشد
۲۹۶.....	سیاست‌های اقتصاد کلان و ثبات آن
۲۹۷.....	بازار مالی پیشرفته و سیاست مالی دولت
۲۹۹.....	سیاست پولی
۳۰۰.....	استقلال بانک مرکزی
۳۰۱.....	هدف‌گذاری تورم
۳۰۳.....	استقلال پولی در نرخ‌های شناور ارز
۳۰۴.....	سیاست نرخ ارز
۳۰۶.....	سیاست‌های مالی
۳۲۷.....	ترسیم وضع مطلوب ثبات اقتصاد کلان با معرفی منتخبی از اقتصادهای برتر و موفق
۳۲۹.....	جمع‌بندی
۳۳۱.....	فصل هشتم: بهبود محیط کسب و کار
۳۳۱.....	مقدمه
۳۳۵.....	فضای نامساعد کسب و کار در کشور
۳۳۸.....	تأسیس و راه‌اندازی یک فعالیت (آغاز کسب‌وکار)
۳۴۰.....	مراحل شروع یک کسب‌وکار جدید و سنجش مقررات آغاز کسب‌وکار
۳۴۱.....	تعداد مجوزهای ساخت‌وساز
۳۴۲.....	سنجش مقررات مجوزهای ساخت‌وساز
۳۵۲.....	سنجش مقررات حمایت از سرمایه‌گذار
۳۵۲.....	پرداخت مالیات
۳۵۳.....	سنجش مقررات پرداخت مالیات
۳۵۴.....	تجارت میان مرزها

۳۵۶	سنجش مقررات تجارت میان مرزها
۳۶۰	سنجش مقررات تعطیلی کسب و کار
۳۶۲	جمع‌بندی و نکات پایانی
۳۷۱	فصل نهم: اقتصاد دانش از دو منظر فناوری و نوآوری
۳۷۱	مقدمه
۳۷۴	اقتصاد دانش
۳۷۷	چارچوب اقتصاد دانش و محورهای آن
۳۷۸	مزایای اقتصاد دانش و الزومات آن
۳۷۹	انواع شاخص‌های اندازه‌گیری فناوری
۳۹۱	فراگیری ملی فناوری
۳۹۱	الگوهای فراگیری ملی فناوری
۳۹۹	قواعد فراگیری ملی فناوری
	بررسی وضعیت تحولات ایران از نظر اقتصاد دانش و فناوری در سال‌های پس از
۴۱۰	انقلاب
۴۱۱	جایگاه ایران از نظر فناوری در جهان
۴۱۸	بررسی نقاط قوت و ضعف فناوری ایران
۴۲۱	توجه به قوانین مربوط به آینده شناسی
۴۲۹	راهبردها و سیاست‌های پیشنهادی برای حرکت به سوی اقتصاد دانش محور در ایران
۴۳۳	فصل دهم: بهداشت و آموزش
۴۳۳	مقدمه
۴۳۴	شاخص توسعه انسانی
	ترسیم وضع مطلوب بهداشت و آموزش با معرفی منتخبی از اقتصادهای برتر و موفق
۴۳۸	در سال ۲۰۱۰
۴۴۱	جمع‌بندی
۴۴۳	فصل یازدهم: ارزیابی موقعیت رقابت‌پذیری اقتصاد ایران در جهان و منطقه
۴۴۳	مقدمه
۴۴۴	نتایج مطالعه رقابت‌پذیری و مؤلفه‌های ۱۲ گانه آن برای ایران در جهان
	وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده مؤلفه ثبات اقتصاد

کلان ایران و منتخبی از کشورها	۴۴۸
وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده مؤلفه زیرساخت‌ها	
در ایران و منتخبی از کشورها	۴۵۱
وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده مؤلفه کسب و کار در	
ایران و منتخبی از کشورها	۴۵۴
وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده نهادها در ایران و	
منتخبی از کشورها	۴۵۶
وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده آمادگی جذب فناوری	
ایران و منتخبی از کشورها	۴۵۹
وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده کارایی بازار کار در	
ایران و منتخبی از کشورها	۴۶۰
وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده مؤلفه کارایی بازار کالا	
در ایران و منتخبی از کشورها	۴۶۲
وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده بازار مالی پیشرفته	
در ایران و منتخبی از کشورها	۴۶۵
وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده نوآوری در ایران و	
منتخبی از کشورها	۴۶۷
وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده آموزش عالی و	
حرفه‌ای در ایران و منتخبی از کشورها	۴۶۹
عمده متغیرها و عوامل کاهنده رقابت‌پذیری ایران در جهان	۴۷۰
جمع‌بندی	۴۷۲
فصل دوازدهم: جمع‌بندی و پیشنهادها با ارائه نقشه راه و راه‌های بهبود	
رقابت‌پذیری اقتصاد ایران	۴۷۵
اولویت اول: راهکارهای عمده مؤثر بر رقابت‌پذیری برای اقتصاد در مرحله نیازهای	
پایه	۴۸۹
اولویت دوم: راهکارهای عمده مؤثر بر رقابت‌پذیری برای اقتصاد در مرحله بهبود	
کارایی	۴۹۱
اولویت سوم: راهکارهای عمده مؤثر بر رقابت‌پذیری برای اقتصاد در مرحله نوآوری ..	۴۹۳
منابع و مراجع	۴۹۵

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول ۱-۱: مقوله‌ها و سطوح مفهوم توان رقابت	۱۵
جدول ۱-۲: سطح‌بندی جدید از توان رقابت و ویژگی‌های آن	۲۰
جدول ۱-۳: کشورهای مورد بررسی از نظر توان رقابتی و صنایع با مزیت آن‌ها	۴۳
جدول ۱-۴: تطبیق مثال‌های توسعه یافته با الگوی توان رقابت	۵۰
جدول ۱-۵: مقایسه ابعاد الگوی متعارف و پورتر در مورد تجارت	۵۲
جدول ۲-۱: وزن‌های سه زیرشاخص اصلی در سه مرحله توسعه	۱۰۴
جدول ۲-۲: آستانه‌های درآمدی سطوح مختلف توسعه	۱۰۵
جدول ۲-۳: ساختار شاخص رقابت‌پذیری جهانی مجمع جهانی اقتصاد در سال ۲۰۱۰	۱۰۵
جدول ۲-۴: ساختار شاخص‌های کمی رقابت‌پذیری جهانی با منبع آن در سال ۲۰۱۰	۱۱۱
جدول ۳-۱: مقایسه شاخص رقابت‌پذیری جهانی (GCI) ۱۳۴ کشور در سال ۲۰۱۰-۲۰۰۹ با سال ۲۰۰۸-۲۰۰۹	۱۱۷
جدول ۳-۲: وضعیت ۲۰ کشور مطلوب در شاخص رقابت‌پذیری جهانی از جنبه الزامات پایه، کارایی و نوآوری	۱۲۲
جدول ۳-۳: وضعیت ۲۰ کشور مطلوب در شاخص رقابت‌پذیری جهانی از لحاظ مؤلفه‌های الزامات پایه	۱۲۴
جدول ۳-۴: وضعیت ۲۰ کشور مطلوب در شاخص رقابت‌پذیری جهانی از لحاظ زیرشاخص‌های بهبود کارایی	۱۲۵
جدول ۳-۵: وضعیت ۲۰ کشور مطلوب در شاخص رقابت‌پذیری جهانی از لحاظ عوامل	

- پیچیدگی و پیشرفت نوآوری ۱۲۸
- جدول ۳-۶: عوامل موثر در شاخص رقابت پذیری در سطوح پنج گانه توسعه: قوت‌ها و ضعف‌ها ۱۳۰
- جدول ۳-۷: شاخص‌های کلیدی، شاخص رقابت‌پذیری جهانی و جزییات آن شاخص برای منتخبی از اقتصادهای برتر و موفق در سال ۲۰۱۰-۲۰۱۱ ۱۳۴
- جدول ۳-۸: مؤلفه‌ها و شاخص‌های مطلوب رقابت‌پذیری مناسب ۱۴۸
- جدول ۳-۹: مسائل عمده موثر بر چشم انداز رقابت پذیری جهانی از دو جنبه میزان تأثیر و مقیاس زمانی تا سال ۲۰۵۰ ۱۷۵
- جدول ۴-۱: شاخص‌های حکمرانی، توزیع درآمد و توسعه انسانی در ۲۰ کشور منتخب جهان .. ۲۲۲
- ادامه جدول ۴-۱: شاخص‌های حکمرانی، توزیع درآمد و توسعه انسانی در ۲۰ کشور منتخب جهان ۲۲۳
- جدول ۴-۲: شاخص‌های حکمرانی در کشورهای خاورمیانه ۲۲۵
- جدول ۴-۳: نماگرهای نهادها برای منتخبی از اقتصادهای برتر و موفق در سال ۲۰۱۰ ۲۲۷
- جدول ۵-۱: وزن مؤلفه‌ها در شاخص عملکرد پشتیبانی بین‌المللی سال ۲۰۱۰ ۲۳۸
- جدول ۵-۲: نوع‌شناسی کشورها از نظر موانع و مشکلات مربوط به عملکرد پشتیبانی .. ۲۳۹
- جدول ۵-۳: رتبه‌بندی شاخص عملکرد پشتیبانی و امتیاز آن برای ۱۵۵ کشور در سال ۲۰۱۰ ۲۴۲
- جدول ۵-۴: منتخبی از کشورها در دو دسته بهترین و ضعیف‌ترین موقعیت در دو شاخص GCI و LPI ۲۴۵
- جدول ۵-۵: نتایج اجزای شش گانه شاخص خدمات پشتیبانی منتخبی از کشورهای جهان و ایران در سال ۲۰۱۰ ۲۴۸
- جدول ۵-۶: نماگرهای زیرساخت‌ها برای منتخبی از اقتصادهای برتر و موفق در سال ۲۰۱۰ ۲۵۰
- جدول ۵-۷: موقعیت ایران در ۲۰ نماگر شاخص خدمات پشتیبانی تجاری در میان ده کشور منتخب در سال ۲۰۱۰ ۲۵۱
- جدول ۶-۱: برخی متغیرهای اقتصادی- تجاری چهار کشور منتخب و مقایسه آن با ایران .. ۲۶۱
- جدول ۶-۲: اهم اقدامات کره جنوبی جهت دستیابی به اهداف توسعه صادرات ۲۶۷
- جدول ۶-۳: خلاصه اقدامات مالزی جهت دستیابی به اهداف توسعه صادرات ۲۷۴
- جدول ۶-۴: اهم اقدامات هند جهت دستیابی به اهداف توسعه صادرات ۲۷۶
- جدول ۶-۵: خلاصه اقدامات ترکیه جهت دستیابی به اهداف توسعه صادرات ۲۸۰

- جدول ۶-۶: مطالعه مقایسه‌ای بسته سیاستی توسعه صادرات در چهار کشور منتخب ۲۸۴
- جدول ۶-۷: نماگرهای اندازه بازار و کارایی آن برای منتخبی از اقتصادهای برتر و موفق در سال ۲۰۱۰ ۲۸۸
- جدول ۷-۱: عملکرد بخش واقعی اقتصاد ملی (درصد) ۳۱۶
- جدول ۷-۲: بخش خارجی اقتصاد و حساب‌های خارجی ۳۱۸
- جدول ۷-۳: بودجه دولت ۳۱۹
- جدول ۷-۴: حجم پول، نقدینگی و پایه پولی ۳۲۲
- جدول ۷-۵: بازار سرمایه، بورس اوراق بهادار تهران در پایان سال‌های ۸۸-۱۳۸۲ ۳۲۷
- جدول ۷-۶: نماگرهای ثبات اقتصاد کلان برای منتخبی از اقتصادهای برتر و موفق در سال ۲۰۱۰ ۳۲۸
- جدول ۸-۱: جایگاه جهانی و منطقه‌ای ایران در شاخص‌های محیط کسب و کار و بهترین بدترین کشور در هر شاخص ۳۳۷
- جدول ۸-۲: آغاز کسب و کار، تعداد فرایند، زمان و هزینه آغاز کسب و کار جدید (ثبت شرکت) در ایران طی سال‌های ۲۰۰۶-۲۰۱۰ ۳۳۹
- جدول ۸-۳: فرایند، زمان، هزینه و حداقل سرمایه در ایران، اقتصادهای موفق و رقیب .. ۳۴۱
- جدول ۸-۴: تعداد مجوزهای ساخت‌وساز در ایران ۳۴۲
- جدول ۸-۵: مقایسه تطبیقی فرایندها، زمان مورد نیاز و هزینه لازم برای مجوزهای ساخت‌وساز ۳۴۳
- جدول ۸-۶: استخدام کارگر در ایران ۳۴۵
- جدول ۸-۷: فرایند، زمان، هزینه و حداقل سرمایه در ایران، اقتصادهای موفق و رقیب .. ۳۴۶
- جدول ۸-۸: ثبت مالکیت در ایران ۳۴۷
- جدول ۸-۹: فرایند، زمان، هزینه و حداقل سرمایه در ایران و اقتصادهای موفق و رقیب .. ۳۴۸
- جدول ۸-۱۰: دریافت اعتبار در ایران ۳۴۹
- جدول ۸-۱۱: فرایند، زمان، هزینه و حداقل سرمایه در ایران، اقتصادهای موفق و رقیب ۳۵۰
- جدول ۸-۱۲: حمایت از سرمایه‌گذار در ایران ۳۵۱
- جدول ۸-۱۳: مقایسه تطبیقی حمایت از سرمایه‌گذار در ایران و اقتصادهای موفق و رقیب ۳۵۲
- جدول ۸-۱۴: پرداخت مالیات در ایران ۳۵۳
- جدول ۸-۱۵: مقایسه تطبیقی پرداخت مالیات در ایران و اقتصادهای موفق و رقیب ۳۵۴

- جدول ۱۶-۸: تجارت میان مرزها در ایران ۳۵۶
- جدول ۱۷-۸: مقایسه تطبیقی تجارت میان مرزها در ایران، اقتصادهای موفق و رقیب ۳۵۷
- جدول ۱۸-۸: اجرای قراردادهای در ایران ۳۵۸
- جدول ۱۹-۸: مقایسه تطبیقی اجرای قرارداد در ایران، اقتصادهای موفق و رقیب ۳۵۹
- جدول ۲۰-۸: تعطیلی کسب و کار در ایران ۳۶۰
- جدول ۲۱-۸: مقایسه تطبیقی تعطیلی کسب و کار در ایران، اقتصادهای موفق و رقیب ۳۶۱
- جدول ۲۲-۸: نماگرهای محیط کسب و کار برای منتخبی از اقتصادهای برتر و موفق در سال ۲۰۱۰ ۳۶۲
- جدول ۱-۹: مقایسه بین کشوری چند شاخص اندازه‌گیری فناوری ۳۹۰
- جدول ۲-۹: عمده‌ترین ویژگی‌ها و خصوصیات الگوها و نمونه‌های الگو ۳۹۸
- جدول ۳-۹: اولویت‌بندی سیاست‌های انتقال از الگوی فراگیری سنتی کند به الگوی فراگیری علوم و فناوری منفعل یا فعال وابسته به FDI ۴۰۱
- جدول ۴-۹: اولویت‌بندی سیاست‌های انتقال از الگوی فراگیری علوم و فناوری منفعل وابسته به FDI به الگوی فراگیری فعال وابسته به FDI ۴۰۳
- جدول ۵-۹: اولویت‌بندی سیاست‌های انتقال از الگوی فراگیری خودجوش S&T به الگوی فراگیری خلاق توأم با مشارکت ۴۰۵
- جدول ۶-۹: ده کشور برتر منتخب جهان از نظر در اختیار داشتن اینترنت پرسرعت (واحد ارقام به مگابیت بر ثانیه و درصد) ۴۱۷
- جدول ۷-۹: رشد شاخص بهره‌وری کل عوامل تولید (TFP) و نسبت سرمایه‌گذاری به تغییر تولید ناخالص داخلی (ICOR) ۴۲۰
- جدول ۸-۹: نماگرهای آمادگی جذب فناوری و نوآوری برای منتخبی از اقتصادهای برتر و موفق در سال ۲۰۱۰ ۴۲۷
- جدول ۱-۱۰: روندهای شاخص توسعه انسانی کشورهای منطقه مناطی سال‌های ۱۹۷۵-۲۰۰۷ ۴۳۶
- جدول ۲-۱۰: نماگرهای بهداشت و آموزش برای منتخبی از اقتصادهای برتر و موفق در سال ۲۰۱۰ ۴۳۹
- جدول ۱-۱۱: وضعیت موجود رقابت‌پذیری و مولفه‌های ۱۲ گانه ایران در جهان (در بین ۱۳۹ کشور) ۴۴۵
- جدول ۲-۱۱: وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده مؤلفه اندازه

- بازار ایران و منتخبی از کشورها ۴۴۷
- جدول ۳-۱۱: وضع موجود، وضع مطلوب و عمده عوامل کاهنده و بهبوددهنده مؤلفه ثبات اقتصاد کلان ایران و منتخبی از کشورها ۴۴۹
- جدول ۴-۱۱: وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده مؤلفه بهداشت و آموزش ابتدایی ایران و منتخبی از کشورها ۴۵۱
- جدول ۵-۱۱: وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده مؤلفه زیرساخت‌ها در ایران و منتخبی از کشورها ۴۵۳
- جدول ۶-۱۱: وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده مؤلفه کسب و کار در ایران و منتخبی از کشورها ۴۵۵
- جدول ۷-۱۱: وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده مؤلفه نهادها در ایران و منتخبی از کشورها ۴۵۷
- جدول ۸-۱۱: وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده مؤلفه آمادگی جذب فناوری در ایران و منتخبی از کشورها ۴۶۰
- جدول ۹-۱۱: وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده مؤلفه کارایی بازار کار ایران و منتخبی از کشورها ۴۶۱
- جدول ۱۰-۱۱: وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده کارایی بازار کالا در ایران و منتخبی از کشورها ۴۶۳
- جدول ۱۱-۱۱: وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده مؤلفه بازار مالی پیشرفته در ایران و منتخبی از کشورها ۴۶۶
- جدول ۱۲-۱۱: وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده مؤلفه نوآوری در ایران و منتخبی از کشورها ۴۶۸
- جدول ۱۳-۱۱: وضع موجود، وضع مطلوب و عوامل عمده کاهنده و بهبوددهنده مؤلفه آموزش عالی و حرفه‌ای ایران و منتخبی از کشورها ۴۶۹
- جدول ۱۴-۱۱: عمده متغیرها و عوامل کاهنده رقابت‌پذیری ایران در جهان (به ترتیب شدت آن) ۴۷۱
- جدول ۱-۱۲: نقشه راه بهبود رقابت‌پذیری اقتصاد ایران: اولویت‌ها، اقدامات و نهادهای مسئول ۴۸۹

فهرست نمودارها

عنوان

صفحه

نمودار ۱-۱: اضلاع توان رقابت اقتصاد ملی	۲۵
نمودار ۲-۱: فرمول توان رقابت در سطح بنگاه	۲۵
نمودار ۳-۱: فرایندهای منجر به توان رقابت و رفاه اقتصادی	۲۷
نمودار ۴-۱: چرخه رشد بهره‌وری و توان رقابت	۲۹
نمودار ۵-۱: رابطه جدید میان سطوح توان رقابت	۳۰
نمودار ۶-۱: رابطه فرایند جهانی‌شدن و تقویت توان رقابت	۳۲
نمودار ۷-۱: رابطه جهانی‌شدن با تقویت توان رقابت بنگاه‌ها	۳۳
نمودار ۸-۱: الگوی الماس بهره‌وری و رقابت پورتر	۳۸
نمودار ۹-۱: ویژگی اقتصادهای رقابتی در مراحل مختلف توسعه	۴۵
نمودار ۱۰-۱: مراحل توسعه بر اساس الگوی توان رقابت	۴۶
نمودار ۱-۲: مؤلفه‌های ۱۲ گانه رقابت‌پذیری و الزامات اساسی مراحل سه‌گانه توسعه ..	۱۰۳

مقدمه

رقابت پذیری یک مفهوم تطبیقی است که توانایی یا عملکرد یک شرکت/بنگاه، صنعت، بخش یا یک کشور را در زمینه عرضه کالا یا خدمات به یک بازار مشخص نشان می دهد. امروزه رقابت پذیری مفهوم و حوزه گسترده ای دارد و در تعیین آن ده ها عامل دخالت دارند. رقابت پذیری در سه سطح شرکت ها، ملی و بین المللی قابل مطالعه است. هر شرکتی که بتواند به بهترین شکل ممکن منابع و عوامل در دسترس را تلفیق کرده و محصول تولیدی را به بازار عرضه کند، شانس بیشتری دارد. همین طور، هر کشوری تلاش می کند از همه منابع و عوامل، توانمندی ها و ویژگی های خود اعم از منابع طبیعی، نیروی متخصص، سرمایه ها، موقعیت جغرافیایی - سیاسی، ویژگی های فرهنگی و ... برای توسعه همه جانبه و پیشی گرفتن بر رقبای منطقه ای و حتی جهانی استفاده کند و رقابت پذیری را به خارج از مرزهای جغرافیایی ارتقا دهد و در جرگه اقتصادهای بزرگ در منطقه و حتی در عرصه جهانی قرار گیرد.

رقابت پذیری از چند جنبه از جمله اقتصاد خرد (نظریه پورتر)، اقتصاد کلان (نظریه کروگمن) و اقتصاد هزینه مبادله (نظریه نهاد گرایی) قابل توضیح است که این مقوله دست کم در چهار سطح اصلی قابل تقسیم شدن است. رقابت پذیری یا در مورد واحد اقتصادی و یا در مورد مناطق اقتصادی به کار می رود. هر کدام از این دو مقوله در سطوح خرد و کلان قابل بحث هستند. در این بین رقابت پذیری اقتصاد در سطح ملی به معنای توانایی یک ملت در حفظ یا افزایش سهم صادرات در بازارهای جهانی و به طور هم زمان

حفظ یا ارتقای سطح زندگی شهروندان در درازمدت است.

در نظریه «پورتر» استاندارد زندگی یک ملت در بلندمدت به توانایی آن در دستیابی به سطح بالا و روزافزونی از بهره‌وری در صنایع یا بخش‌هایی بستگی دارد که بنگاه‌ها در آن رقابت می‌کنند. در نظریه پورتر، سیاست‌های اقتصاد کلان و بستر سیاستی، برای تضمین شکوفایی اقتصادی کافی نیست و همان قدر شالوده‌های توسعه اقتصاد خرد مهم است که در روش‌های عملیاتی و راهکارهای بنگاه و نیز در محیط کسب و کار، زیرساخت‌ها و نهادهایی ریشه دارند که شکل‌دهنده محیط رقابت بنگاه‌ها هستند. با مطالعه این نظریه نتیجه‌گیری می‌شود که ابعاد رقابت بنگاه‌ها که سطح و رشد بهره‌وری در اقتصاد ملی را تعیین می‌کند، ریشه در چهار حوزه دارد: الف) اطلاعات و ویژگی نهاده‌ها و عوامل تولید؛ ب) دسترسی به صنایع و زیرساخت‌های پشتیبان و مکمل؛ ج) راهبرد و ساختار بنگاه‌ها برای انعطاف و خلاقیت؛ و د) شرایط تقاضا و بازار داخلی.

ادعای اصلی برخی از مخالفان دیدگاه پورتر از جمله «کروگمن» آن است که این مفهوم تنها برای بنگاه‌ها یعنی سطح خرد اقتصاد قابل کاربرد است، زیرا کشورها به معنایی که بنگاه‌ها رقابت می‌کنند با یکدیگر به رقابت بر نمی‌خورند. اما پاسخ‌های پورتر و دیگر نظریه‌پردازان این حوزه، همچنان این دیدگاه را به عنوان مطرح‌ترین نگرش معرفی کرده است. بر اساس این نگرش، کلیدی‌ترین عوامل رشد رقابت‌پذیری اقتصاد ملی عبارت‌اند از: الف) کارایی سیاست‌های ارزی و پولی؛ ب) نقش نهاده‌ها؛ ج) نقش مناسب و اثربخش دولت؛ د) فناوری و خوشه‌ها؛ و ه) زیرساخت‌های کسب و کار، دانش و سرمایه انسانی.

همچنین، فرایندهایی که یک ملت مزیت‌های رقابتی خود و شیوه‌های رقابت را برمی‌گزیند، طی مراحل توسعه ارتقا می‌یابد. منابع مزیت رقابتی در مراحل توسعه مبتنی بر عوامل تولید، سرمایه‌گذاری و نوآوری، متفاوت خواهد بود. از میان شاخص‌های مطرح و معتبر بین‌المللی که نتایج آن در قالب رتبه‌بندی‌های اقتصادهای جهانی به صورت سالانه منتشر می‌شود، شاخص مجمع جهانی اقتصاد به چند دلیل از مزیت بیشتری برخوردار است. سنجش رقابت‌پذیری در شش سطح میسر است. جزئی‌ترین سطح، مشتمل بر بیش از

۱۱۰ شاخص متنوع و متعدد اقتصادی، اجتماعی، حقوقی، سیاسی و ... است. دومین سطح، هشت حوزه مشتمل بر اثربخشی راهکار و برنامه عمل، عملکردهای سازمانی، بین‌المللی‌سازی بنگاه‌ها از منظر بنگاه‌ها و نیز زیرساخت‌های نوآوری، بازار سرمایه، اداری، ارتباطات و تدارکات از منظر شرایط نهاده‌ها و عوامل تولید است. سومین سطح، نه حوزه مشتمل بر سیاست‌های پولی و مالی از سیاست اقتصاد کلان، نقش قانون، نهادهای سیاسی و ظرفیت انسانی از نهادهای سیاسی و زیرساخت‌های اجتماعی و شرایط تقاضا، حمایت و ارتباط صنایع و خوشه‌ها، اوضاع و احوال راهکار و رقابت از شرایط عوامل و نهاده‌ها است. چهارمین سطح، جمعاً چهار حوزه کلی سیاست‌های کلان، نهادهای سیاسی و زیرساخت‌های اجتماعی، محیط کسب و کار ملی و راهکار و برنامه عمل بنگاه‌هاست. پنجمین سطح دربرگیرنده رقابت‌مندی اقتصاد کلان و خرد است که به محاسبه شاخص رقابت‌پذیری کشورها در جهان منجر می‌گردد. با دقت در گزارش رقابت‌پذیری جهانی مجمع جهانی اقتصاد، تحلیل‌ها در ۱۲ بخش مرتبط با شاخص رقابت‌پذیری جهانی متمرکز شده است. این ۱۲ بخش عبارت‌اند از نهاده‌ها، زیرساخت‌ها، ثبات اقتصاد کلان، بهداشت و آموزش ابتدایی، تحصیلات عالی و حرفه‌ای، کارایی بازار کالا، کارایی نیروی کار، بازار مالی توسعه‌یافته، آمادگی جذب فناوری، اندازه بازار، پیشرفت فضای کسب و کار و نوآوری. بنابراین، مجموعه‌ای از مولفه‌ها در سطح ملی مفهوم رقابت‌پذیری مناسب را تبیین می‌نمایند که از آن جمله می‌توان به «نهادهای کارآمد»، «زیرساخت‌های گسترده و مناسب»، «ثبات اقتصاد کلان»، «بهداشت و آموزش‌های اولیه با کیفیت»، «سطح بالای دانش تخصصی نیروی کار و کیفیت مناسب آن»، «کارآمدی بازار کالا»، «کارایی و انعطاف‌پذیری بازار کار»، «بازار مالی توسعه‌یافته»، «سطح بالای جذب فناوری»، «بزرگی اندازه بازارها»، «تخصصی‌شدن تجارت»، «نهاده‌ها، نوآوری همه‌جانبه» و «محیط کسب و کار کارآمد و رقابتی» اشاره کرد.

در خصوص یکایک ارکان مذکور، نهادهای بین‌المللی گزارش‌های سالانه‌ای برای کشورهای مختلف جهان منتشر می‌کنند که در برخی از آن گزارش‌ها وضعیت ایران درج

نشده یا اگر هم درج شده نشانگر وضعیت نامناسب در مقیاس جهانی و همین‌طور روند نامطلوب آن در یک سیر زمانی بوده است. در این میان، همه ساله دست‌کم نهادهای بین‌المللی در حوزه محیط کسب و کار و رقابت‌پذیری در دو سطح خرد و کلان گزارش سالانه ارائه می‌دهند که اساساً این گزارش‌ها مینا و معیاری برای دست‌اندرکاران تصمیم‌ساز اقتصادی و تجاری و همکاری مشترک و سرمایه‌گذاری‌های خارجی قرار می‌گیرد.

کتاب حاضر به دنبال تبیین رقابت‌پذیری اقتصاد ایران و راه‌های بهبود آن در اقتصاد جهانی است. در این کتاب، ابتدا چارچوب و مبانی نظری موضوع از ابعاد و زوایای مختلف ارائه و سپس تجربه منتخبی از کشورهای موفق در ارتقای رقابت‌پذیری جهانی آورده شده است و آنگاه ضمن تحلیل وضع موجود ایران، تصویری از وضع مطلوب ارائه و راه‌های بهبود رقابت‌پذیری در اقتصاد ایران بیان شده است. پرسش‌های مطالعه حاضر عبارت‌اند از: چه عواملی در بهبود رقابت‌پذیری کشورهای موفق موثر بوده است؟ وضعیت موجود رقابت‌پذیری اقتصاد ایران چگونه است؟ وضعیت مطلوب رقابت‌پذیری اقتصاد ایران چگونه باید باشد؟ و راه‌های بهبود از وضع موجود به وضع مطلوب در اقتصاد ایران کدامند؟

ایران در رقابت‌پذیری جهانی با کسب امتیاز ۴/۱۴ در مقام ۶۹ در بین ۱۳۹ کشور مندرج در گزارش رقابت‌پذیری جهانی مجمع جهانی اقتصاد در سال ۲۰۱۰ قرار دارد که در مرحله گذار از مرحله مبتنی بر عوامل تولید به مرحله بهبود کارایی قرار دارد. وضعیت ایران در ۱۲ مؤلفه رقابت‌پذیری به‌نحوی است که ایران در دو مؤلفه بازار کار با امتیاز ۳/۳۷ (۱۳۵) و بازار مالی با امتیاز ۳/۲۹ (۱۲۰) ضعیف‌ترین وضعیت را کسب کرده و در مقابل، در دو مؤلفه ثبات اقتصاد کلان با امتیاز ۴/۹۶ (۴۵) و اندازه بازار با امتیاز ۵/۰۹ (۲۰) وضعیت بهتری را احراز کرده است. در واقع، دو مؤلفه بازار کار و بازار مالی شاخص رقابت‌پذیری ایران را در جهان به‌شدت کاهش و دو مؤلفه ثبات اقتصاد کلان و اندازه بازار شاخص رقابت‌پذیری ایران را در جهان به‌طور مؤثری بهبود داده‌اند.

در این راستا، پژوهش حاضر مولفه‌های دوازده‌گانه «نهادهای کارآمد»، «زیرساخت‌های گسترده و مناسب»، «ثبات اقتصاد کلان»، «بهداشت و آموزش‌های اولیه باکیفیت»، «سطح بالای دانش تخصصی نیروی کار و کیفیت مناسب آن»، «کارآمدی بازار کالا»، «کارایی و انعطاف‌پذیری بازار کار»، «بازار مالی توسعه‌یافته»، «سطح بالای جذب فناوری»، «بزرگی اندازه بازارها»، «نهادینه شدن نوآوری همه‌جانبه» و «محیط کسب و کار کارآمد و رقابتی» را ارکان و حوزه‌های رقابت‌پذیری دانسته است. در ادامه به سبب گستره و دامنه وسیع بحث، با تلفیق برخی مولفه‌ها و ارکان رقابت‌پذیری در یکدیگر، کتاب حاضر مشتمل بر دوازده فصل شامل «مباحث نظری و تجارب تحولات تاریخی توان رقابت»، «رقابت‌پذیری جهانی و مؤلفه‌های آن»، «چشم‌انداز رقابت‌پذیری جهانی، تجارب اقتصادهای برتر و موفق و ترسیم وضعیت مطلوب رقابت‌پذیری جهانی برای ایران»، «نهادهای اقتصاد بازار و حاکمیت قانون»، «زیرساخت‌ها و خدمات پشتیبانی تجاری»، «اندازه بازار با تاکید بر بازار خارجی»، «ثبات اقتصاد کلان (سیاست‌های پولی، مالی و ارزی)»، «محیط کسب و کار»، «اقتصاد دانش‌بنیان (فناوری و نوآوری)»، «بهداشت و آموزش»، «ارزیابی موقعیت رقابت‌پذیری اقتصاد ایران در جهان» و «جمع‌بندی و پیشنهادها با ارائه نقشه راه و راه‌های بهبود رقابت‌پذیری اقتصاد ایران در جهان» ارائه می‌شود.

چکیده

هدف از تدوین رقابت‌پذیری اقتصاد ایران و راه‌های بهبود آن در جهان کمک به شناخت عوامل اصلی رشد اقتصادی پایدار و ارتقای سطح رفاه کشور در بلندمدت است. کتاب حاضر ابزارها و رهنمودهای مهمی برای بهبود سیاست‌های اقتصادی و اصلاحات نهادی در اختیار سیاست‌گذاران و فعالان اقتصادی قرار می‌دهد. شالوده این کتاب را بررسی مقایسه‌ای «شاخص رقابت‌پذیری جهانی» تشکیل می‌دهد که شاخصی جامع و برگرفته از مبانی و معیارهای اقتصادی خرد و کلان رقابت‌پذیری است و اما تنها به آن شاخص نیز بسنده نشده است، چرا که مهم‌ترین گزارش‌های سالانه منتشر شده توسط نهادهای وابسته به سازمان ملل (از جمله برنامه عمران و سازمان توسعه صنعتی ملل متحد) و بین‌المللی از جمله بانک جهانی به نحو مقتضی استفاده شده است.

تعریف رقابت‌پذیری عبارت است از «مجموعه نهادها، سیاست‌ها و عوامل تعیین‌کننده سطح بهره‌وری یک کشور». سطح بهره‌وری هم سطح پایدار رفاه قابل حصول در یک نظام اقتصادی را تعیین می‌کند. به عبارت دیگر، نظام‌های اقتصادی رقابتی‌تر معمولاً دارای توانایی تولید درآمد بالاتری برای شهروندان خود هستند. به علاوه، سطح بهره‌وری، نرخ بازده سرمایه‌گذاری را هم تعیین می‌کند و از آنجا که این نرخ بازده نقش اساسی در میزان رشد اقتصادی کشورها دارد، یک نظام اقتصادی رقابتی‌تر احتمالاً رشد اقتصادی سریع‌تری در میان‌مدت تا بلندمدت خواهد داشت. براین اساس، مفهوم رقابت‌پذیری هم خصلتی ایستا دارد و هم پویا: بهره‌وری یک کشور از یک طرف توانایی آن کشور را برای حفظ سطح

درآمد نشان می‌دهد و از طرف دیگر یکی از عوامل تعیین‌کننده نرخ بازده سرمایه‌گذاری است که خود یکی از عوامل اصلی تعیین‌کننده ظرفیت رشد یک نظام اقتصادی است. شاخص رقابت‌پذیری جهانی از میانگین موزون مؤلفه‌های متفاوت بسیاری تشکیل می‌شود که هریک از آن‌ها یکی از وجوه مفهوم پیچیده رقابت‌پذیری را نشان می‌دهد. این شاخص از میانگین موزون ۱۲ مؤلفه یا رکن تشکیل می‌شود.

روش مطالعه و گام‌های اصلی کتاب حاضر مبتنی بر روش کتابخانه‌ای و اسنادی و ترجمه متون و اسناد منتشره توسط نهادهای بین‌المللی است. کتاب حاضر مشتمل بر دوازده فصل شامل «مباحث نظری و تجارب تحولات تاریخی توان رقابت»، «رقابت‌پذیری جهانی و مؤلفه‌های آن»، «چشم‌انداز رقابت‌پذیری جهانی، تجارب اقتصادهای برتر و موفق و ترسیم وضعیت مطلوب رقابت‌پذیری جهانی برای ایران»، «نهادهای اقتصاد بازار و حاکمیت قانون»، «زیرساخت‌ها و خدمات پشتیبانی تجاری»، «اندازه بازار با تأکید بر بازار خارجی»، «ثبات اقتصاد کلان (سیاست‌های پولی، مالی و ارزی)»، «محیط کسب و کار»، «اقتصاد دانش‌بنیان (فناوری و نوآوری)»، «بهداشت و آموزش»، «ارزیابی موقعیت رقابت‌پذیری اقتصاد ایران در جهان» و «جمع‌بندی و پیشنهادها با ارائه نقشه راه و راه‌های بهبود رقابت‌پذیری اقتصاد ایران در جهان» است.

از مؤلفه‌های مهم رقابت‌پذیری، اندازه بازار است. اندازه بازار روی بهره‌وری تأثیر می‌گذارد، زیرا بازارهای بزرگ، استفاده از صرفه‌های مقیاس را برای شرکت‌ها میسر می‌سازند. به طور سنتی، بازارهای قابل دسترس برای شرکت‌ها به وسیله مرزهای ملی محدود شده‌اند، ولی در عصر جهانی شدن، بازارهای بین‌المللی به جایگزینی برای بازارهای داخلی به‌ویژه کشورهای کوچک تبدیل شده‌اند. در مؤلفه اندازه بازار، ایران مقام بیستم را در بین ۱۳۹ کشور گزارش شده احراز کرده است و در دو شاخص اندازه بازار (داخلی و خارجی) نیز به ترتیب در مقام ۱۸ و ۲۵ قرار دارد. ایران دارای اقتصاد باز نیست، چراکه سهم واردات از تولید ناخالص داخلی ایران تنها ۱۷/۵ درصد است و در نتیجه در مقام ۱۳۴ قرار دارد. بنابراین، شاخص اندازه بازار خارجی ایران در مقایسه با شاخص اندازه بازار

داخلی برای مولفه اندازه بازار ایران محدود کننده تر بوده است.

ثبات اقتصاد کلان برای رقابت پذیری کلی یک کشور حایز اهمیت است. ثبات اقتصاد کلان به تنهایی نمی تواند بهره وری یک کشور را افزایش دهد، اما آشفتگی اقتصاد کلان به نظام اقتصادی آسیب می زند. کسری بودجه باعث کاهش توانایی یک دولت برای پاسخگویی به چرخه های اقتصادی می شود. هنگامی که در یک کشور نرخ تورم بالا یا خارج از کنترل است، شرکت ها یا بنگاه ها نمی توانند تصمیمات آگاهانه و منطقی اتخاذ کنند. در واقع، رشد اقتصادی پایدار، بدون ثبات در محیط کلان میسر نیست. در مؤلفه ثبات اقتصاد کلان، ایران مقام ۴۵ را در بین ۱۳۹ کشور گزارش شده احراز کرده است. این مؤلفه متشکل از شش متغیر است که تنها در یکی از متغیرها یعنی شاخص نرخ تورم (درصد تغییر سالانه شاخص قیمت مصرف کننده) ایران وضعیت مناسبی ندارد. ایران با نرخ تورم ۱۰/۳ درصد در مقام ۱۲۱ در بین ۱۳۹ کشور قرار دارد و این متغیر ثبات اقتصاد کلان ایران را کاهش داده است. همچنین، رتبه اعتبار کشوری ایران به عدد ۳۳/۱ از ۱۰۰ در مقام ۹۷ است که در کاهش موقعیت ثبات اقتصاد کلان ایران تأثیر داشته است. در مقابل، دو متغیر تفاوت نرخ بهره (تفاوت نرخ بهره سپرده و وام شاخص) و بدهی دولتی (درصد از GDP) ثبات اقتصاد کلان ایران را بهبود داده اند.

مؤلفه بهداشت و آموزش ابتدایی از ارکان مهم رقابت پذیری اقتصادهاست. نیروی کار سالم از اهمیتی اساسی برای رقابت پذیری و بهره وری یک کشور برخوردار است. سرمایه گذاری برای تأمین خدمات بهداشتی، بر اساس ملاحظات روشن اقتصادی و نیز اخلاقی، اهمیتی حیاتی دارد. علاوه بر بهداشت و سلامت، کمیت و کیفیت آموزش یا تحصیلات ابتدایی افراد نیز که اهمیت فزاینده ای در اقتصاد امروز یافته است، لحاظ می گردد. در مؤلفه بهداشت و آموزش ابتدایی، ایران مقام ۵۴ را احراز کرده است. این مؤلفه متشکل از ده متغیر است که هشت متغیر آن در حوزه بهداشت است. در نیمی از آن ده متغیر شامل تأثیر اقتصادی مالاریا و سل و ابتلا به ملاریا، مرگ و میر کودکان، امید به زندگی و کیفیت آموزش ابتدایی ایران با احراز مقام بیش از هفتاد، وضعیت مناسبی نداشته

است و در نتیجه این متغیرها موقعیت بهداشت و آموزش ابتدایی ایران را در جهان کاهش داده‌اند. در مقابل، تنها در متغیر نرخ ثبت‌نام در آموزش ابتدایی (با نرخ خالص ۹۹/۷ درصد) ایران توانسته این مؤلفه را بهبود دهد.

زیرساخت گسترده و کارآمد یکی از شرایط اساسی رقابت‌پذیری است. زیرساخت‌ها نقش اساسی در عملکرد مؤثر یک نظام اقتصادی دارند. زیرساخت توسعه‌یافته باعث کاهش تأثیر فاصله بین مناطق و در نتیجه باعث ایجاد همگرایی و یکپارچگی واقعی در بازار ملی و مرتبط ساختن آن با بازارهای سایر کشورها و مناطق با هزینه‌ای پایین می‌شود. به علاوه، کیفیت و گستردگی زیرساخت‌ها به طرق متعدد تأثیر زیادی روی رشد اقتصادی گذاشته و فقر و نابرابری درآمدی را کاهش می‌دهد. در مؤلفه زیرساخت‌ها، ایران مقام ۷۴ را احراز کرده است. این مؤلفه متشکل از نه متغیر است که در هفت متغیر از آن‌ها، رتبه ایران بالاتر از هفتاد بوده است. در این بین، ضعیف‌ترین موقعیت را ایران در حمل و نقل هوایی با مقام ۱۳۰ احراز کرده که این متغیر موقعیت زیرساخت‌های ایران را در جهان شدیداً تضعیف نموده است. در مقابل، ایران تنها در متغیر خطوط تلفن ثابت (به ازای صد نفر) با ۳۴/۸ درصد و احراز مقام ۳۶ توانسته این مؤلفه را بهبود دهد.

توسعه‌یافتگی محیط کسب و کار از مولفه‌های بنیادی رقابت‌پذیری کشورهاست. پیشرفت در کسب و کار باعث افزایش کارایی در تولید کالا و خدمات و سپس افزایش بهره‌وری و در نتیجه ارتقای رقابت‌پذیری یک کشور می‌شود. پیشرفت در کسب و کار به کیفیت شبکه‌های کسب و کار کلی یک کشور و کیفیت عملیات و راهبردهای یکایک شرکت‌ها مربوط می‌شود. این مؤلفه به‌ویژه در مورد کشورهایی اهمیت دارد که در سطح پیشرفته‌ای از توسعه قرار دارند. کیفیت شبکه‌های کسب و کار و صنایع پشتیبان یک کشور که برای اندازه‌گیری آن‌ها از نماگرهای کمی و کیفیت عرضه‌کنندگان محلی و گستره تعاملات آن‌ها استفاده می‌شود، حایز اهمیت است. وقتی که شرکت‌ها و عرضه‌کنندگان یک بخش خاص در قالب گروه‌های همجوار از نظر جغرافیایی (خوشه‌ها) به هم پیوند می‌خورند، کارایی افزایش یافته، فرصت‌های بیشتری برای نوآوری به‌وجود آمده و موانع

ورود شرکت‌های جدید کاهش می‌یابد. عملیات و راهبردهای یکایک شرکت‌ها (برندسازی، بازاریابی، وجود یک زنجیره ارزش و تولید محصولات پیشرفته منحصر به فرد) همگی به ظهور فرایندهای پیشرفته کسب و کار منجر می‌شوند. در این مؤلفه، ایران مقام ۹۱ را احراز کرده است. این مؤلفه متشکل از نه متغیر است که در هفت متغیر از آن‌ها رتبه ایران بالاتر از نود بوده است. در این بین، ضعیف‌ترین موقعیت را ایران در کیفیت عرضه‌کنندگان محلی با رتبه ۱۲۵ و تمایل به تفویض اختیار با رتبه ۱۲۲ احراز کرده است که این دو متغیر، موقعیت کسب و کار ایران را در جهان تضعیف نموده‌اند. در مقابل، ایران تنها در متغیر کنترل توزیع بین‌المللی با احراز مقام ۱۵ توانسته این مؤلفه را بهبود دهد.

نهادها از مولفه‌های اساسی رقابت‌پذیری هستند. محیط نهادی به معنای چارچوب حقوقی و اداری است که در درون آن، افراد، شرکت‌ها و دولت‌ها برای تولید در آمد و ثروت به تعامل با یکدیگر می‌پردازند. در خلال بحران جهانی جاری، با توجه به روند فزاینده نقش مستقیم دولت در اقتصاد کشورها، اهمیت وجود یک محیط نهادی مستحکم آشکارتر از گذشته شده است. کیفیت نهادها تأثیر زیادی روی رقابت‌پذیری و رشد اقتصادی دارد. کیفیت نهادها روی تصمیمات سرمایه‌گذاری و سازمان تولید تأثیر گذاشته و نقشی محوری در نحوه توزیع منافع و تحمل هزینه‌های راهبردها و سیاست‌های توسعه‌ای در جوامع ایفا می‌کند. به علاوه، نقش نهادها از چارچوب حقوقی فراتر می‌رود. نحوه برخورد دولت‌ها با بازارها و آزادی‌ها و کارایی اقدامات آن‌ها نیز بسیار حایز اهمیت است؛ مثلاً دیوان‌سالاری و کاغذبازی بیش از حد، مقررات بیش از حد، فساد، تقلب و فریبکاری در اجرای قراردادهای عمومی، فقدان شفافیت و اعتماد و وابستگی سیاسی نظام قضایی باعث تحمیل هزینه‌های اقتصادی زیادی به مؤسسات شده و فرایند توسعه را کند می‌کند. همین‌طور، نهادهای خصوصی هم نقش مهمی در فرایند تولید ثروت دارند. بحران جهانی کنونی، همراه با افتضاحات و رسوایی‌های متعدد شرکت‌ها، اهمیت شفافیت و استانداردهای حسابداری و گزارش‌دهی را در جلوگیری از تقلب و سوء مدیریت، تضمین مدیریت و حکمرانی خوب و حفظ اعتماد سرمایه‌گذاران و مصرف‌کنندگان نشان داده

است. عملکرد خوب یک نظام اقتصادی در گرو مدیریت صادقانه مؤسسات و تبعیت مدیران از رویه‌های اخلاقی محکم در معاملات خود با دولت، مؤسسات و شرکت‌های دیگر و عموم مردم است. شفافیت بخش خصوصی برای فعالیت اقتصادی اجتناب‌ناپذیر است و تحقق این شفافیت از طریق کاربرد استانداردها و رویه‌های حسابداری و حسابرسی میسر است که دسترسی به موقع به اطلاعات را تضمین کند. در این مؤلفه، ایران مقام ۸۲ را احراز کرده است. این مؤلفه متشکل از ۲۱ متغیر است که در نیمی از آن متغیرها رتبه ایران بالاتر از ۹۹ بوده است. در این بین، ضعیف‌ترین موقعیت را ایران در حمایت قوی از سرمایه‌گذار (۱۲۷)، شفافیت سیاست‌گذاری دولتی (۱۲۴)، هزینه‌های اقتصادی تروریسم (۱۱۹)، حمایت از مالکیت فکری (۱۱۴)، کارایی نظام حقوقی در به چالش کشیدن مقررات (۱۱۲)، جرایم سازمان‌یافته (۱۰۲)، هزینه اقتصادی جرم و خشونت (۱۰۱)، اثربخشی هیأت مدیره شرکت‌ها (۱۰۱) و فشار مقررات دولتی (۹۹) احراز کرده است که این متغیرها موقعیت نهادهای ایران را در جهان تضعیف نموده‌اند.

آمادگی جذب فناوری از مهم‌ترین مؤلفه‌های رقابت‌پذیری است. آمادگی جذب فناوری، میزان استفاده یک نظام اقتصادی از فناوری‌های موجود برای تقویت بهره‌وری صنایع را نشان می‌دهد. جهانی‌شدن و یکپارچگی دنیای امروز سبب شده که فناوری اهمیت فزاینده‌ای برای رقابت و رونق شرکت‌ها بیابد. به‌ویژه، فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات، به «فناوری با کاربرد عمومی» در عصر حاضر تبدیل شده‌اند، زیرا تأثیر زیادی روی سایر بخش‌ها گذاشته و نقش یک زیرساخت کارآمد را برای معاملات تجاری ایفا می‌کنند. بنابراین، دسترسی به فناوری اطلاعات و ارتباطات و استفاده از آن‌ها به عنوان عناصر اساسی سطح آمادگی فناوری نظام اقتصادی در نظر گرفته شده‌اند. در مؤلفه آمادگی جذب فناوری، ایران مقام ۹۶ را احراز کرده است. این مؤلفه متشکل از شش متغیر است که در پنج متغیر از آن‌ها رتبه ایران بالاتر از ۹۹ بوده است. در این بین، ضعیف‌ترین موقعیت را ایران در دسترسی به جدیدترین فناوری‌ها (۱۲۳)، جذب فناوری در شرکت‌ها (۱۱۶)، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و انتقال فناوری (۱۱۴)، مشتریان اینترنت پرسرعت (۱۰۱) و

پهنای باند اینترنت بین‌المللی (۹۹) احراز کرده است که این متغیرها موقعیت آمادگی جذب فناوری ایران را در جهان شدیداً تضعیف نموده‌اند و تنها عامل بهبود مولفه فوق، کاربران اینترنت (۶۰) بوده‌اند.

کارایی بازار کار از مولفه‌های مهم رقابت‌پذیری است. کارایی و انعطاف‌پذیری بازار کار نقشی اساسی در تخصیص بهینه کارگران و ایجاد انگیزه کار و تلاش دارد. بنابراین، بازار کار باید این انعطاف‌پذیری را داشته باشد که انتقال سریع و کم‌هزینه کارگران از یک فعالیت اقتصادی به یک فعالیت اقتصادی دیگر و نوسان دستمزدها بدون بروز آشوب اجتماعی را میسر سازد. یک بازار کار کارآمد باید این ویژگی را هم داشته باشد که رابطه روشنی بین انگیزه کارگران و تلاش آن‌ها برقرار کرده و از استعدادهای موجود بهترین استفاده را ببرد. در مؤلفه کارایی بازار کار، ایران مقام ۱۳۵ را احراز کرده است. این مؤلفه مشکل از نه متغیر است که در هشت متغیر از آن‌ها، رتبه ایران بالاتر از ۱۰۸ بوده است. در این بین، ضعیف‌ترین موقعیت را ایران در انعطاف‌پذیری در تعیین دستمزدها (۱۲۷)، مشارکت زنان در نیروی کار (۱۲۶)، اتکا به مدیریت حرفه‌ای (۱۲۱)، همکاری در روابط کارگر و کارفرما (۱۱۸)، پرداخت و بهره‌وری (۱۱۱)، ضرر مغزها (۱۰۹) و هزینه‌های اخراج (۱۰۸) احراز نموده که این متغیرها موقعیت کارایی بازار کار ایران را در جهان شدیداً تضعیف کرده است.

کارایی بازار کالا از ارکان مهم رقابت‌پذیری است. کشورهایی که بازارهای کالایی کارآمدی دارند، در موقعیتی قرار دارند که می‌توانند به تولید ترکیب صحیحی از کالاها و خدمات با توجه به شرایط عرضه و تقاضا بپردازند و در عین حال تجارت این کالاها را به بهترین نحو تضمین کنند. رقابت سالم در بازار - اعم از داخلی و خارجی - نقش مهمی در ارتقای کارایی بازار و در نتیجه بهره‌وری شرکت‌ها دارد، زیرا موقعیت کارآمدترین شرکت‌ها را تضمین می‌کند. بهترین محیط برای مبادله کالاها محیطی است که در آن دولت کمترین مانع را برای فعالیت اقتصادی ایجاد کند. برای مثال، مالیات‌های سنگین و مقررات محدودکننده و تبعیض آمیز در سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (محدود کردن

مالکیت خارجی) و همچنین تجارت بین الملل باعث محدود شدن رقابت‌پذیری می‌شود. کارایی بازار به شرایط تقاضا مثل گرایشات مشتریان و پیچیدگی خریداران هم‌بستگی دارد. به دلایل فرهنگی، در برخی کشورها، ممکن است تقاضای مشتریان بیشتر باشد. این امر می‌تواند یک مزیت رقابتی ایجاد کند، زیرا شرکت‌ها را به سوی نوآوری و مشتری‌مداری سوق داده و انضباط لازم را برای کارایی بازار به وجود می‌آورد. در این مؤلفه، ایران مقام ۹۸ را احراز کرده است. این مؤلفه متشکل از ۱۵ متغیر است که در سه حوزه بازار داخلی، خارجی و شرایط تقاضا تفکیک شده است. در هفت متغیر از ۱۵ متغیر مذکور، رتبه ایران بالاتر از ۱۰۸ بوده است. در این بین، ضعیف‌ترین موقعیت را ایران در میزان رواج مالکیت خارجی (۱۳۹)، متوسط نرخ تعرفه موزون موانع تعرفه‌ای (۱۳۵)، میزان موانع تجاری (۱۳۵)، تأثیر اقتصادی مقررات مربوط به سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (۱۲۹)، فشار رویه‌های گمرکی (۱۱۴)، درجه مشتری‌مداری (۱۱۴) و شدت رقابت محلی (۱۰۸) احراز نموده که این متغیرها موقعیت کارایی بازار کلای ایران را در جهان تضعیف کرده‌اند. با دقت در هفت متغیر کاهنده این مؤلفه، بسیاری از آن متغیرها (شش متغیر) در حوزه بازار خارجی ایران قرار دارند.

بازار مالی توسعه‌یافته از ارکان مهم رقابت‌پذیری است. بهران اقتصادی جاری نقش محوری یک بخش مالی سالم و کارآمد را برای فعالیت اقتصادی نشان داد. یک بخش مالی کارآمد باعث می‌شود که منابع پس‌انداز شده به وسیله شهروندان یک کشور و منابع وارد شده از خارج، به مولدترین فعالیت‌ها تخصیص یابند. یک بخش مالی کارآمد، منابع را به سوی طرح‌های اقتصادی و سرمایه‌گذاری دارای بالاترین نرخ‌های بازده مورد انتظار سوق می‌دهد و نه به سوی طرح‌های سیاسی. بنابراین، ارزیابی کامل و صحیح ریسک و مخاطره اهمیت اساسی دارد. سرمایه‌گذاری اقتصادی نقشی حیاتی در بهره‌وری دارد. به همین دلیل، نظام‌های اقتصادی به بازارهای مالی پیشرفته‌ای نیاز دارند که بتوانند سرمایه لازم برای سرمایه‌گذاری بخش خصوصی را از منابعی مثل اخذ وام از یک بخش بانکی سالم، مبادلات قانونمند اوراق بهادار، سرمایه مخاطره‌آمیز و سایر ابزارهای محصولات مالی تأمین

کنند. برای تحقق همه این کارکردها، بخش بانکی باید شفاف و مورد اعتماد باشد و بازارهای مالی به مقررات مناسبی برای حمایت از سرمایه‌گذاران و سایر بازیگران در کل نظام اقتصادی نیاز دارند. در مؤلفه بازار مالی پیشرفته، ایران مقام ۱۲۰ را احراز کرده است. این مؤلفه متشکل از نه متغیر است که در شش متغیر از آن‌ها، رتبه ایران بالاتر از ۱۱۳ بوده است. در این بین، ضعیف‌ترین موقعیت را ایران در سهولت دسترسی به وام (۱۳۶)، دسترسی به سرمایه مخاطره‌آمیز (۱۳۳)، دسترسی به خدمات مالی (۱۳۰)، استطاعت و کفایت خدمات مالی (۱۲۹)، محدودیت جریان سرمایه (۱۲۴) و سلامت بانک‌ها (۱۱۳) احراز نموده که این متغیرها موقعیت کارایی بازار مالی ایران را در جهان شدیداً تضعیف کرده‌اند.

آموزش عالی و حرفه‌ای‌ها از ارکان مهم رقابت‌پذیری است. برای نظام‌های اقتصادی که می‌خواهند از محصولات و فرایندهای تولیدی ساده فراتر رفته و به سطح بالاتری از زنجیره ارزش دست یابند، آموزش و تحصیلات با کیفیت و عالی‌تر اهمیت اساسی دارند. به‌ویژه، جهانی‌شدن اقتصاد امروز می‌طلبد که کشورها کارگران آموزش‌دیده و تحصیلکرده‌ای داشته باشند که بتوانند به سرعت با محیط متحول خود انطباق یابند. در مؤلفه آموزش عالی و حرفه‌ای، ایران مقام ۸۷ را احراز کرده است. این مؤلفه متشکل از هشت متغیر است که در چهار متغیر از آن‌ها رتبه ایران بالاتر از هشتاد است. در این بین، ضعیف‌ترین موقعیت را ایران در دسترسی به اینترنت در مدارس (۱۱۴)، کیفیت نظام آموزشی (۱۰۸)، ثبت‌نام در آموزش متوسطه (۸۹) و کیفیت مدارس مدیریت (۸۷) احراز نموده که این متغیرها موقعیت آموزش عالی ایران را در جهان تضعیف کرده‌اند.

آخرین مؤلفه رقابت‌پذیری، نوآوری است. در بلندمدت، سطح زندگی فقط از طریق نوآوری می‌تواند ارتقا یابد. نوآوری به‌ویژه برای آن دسته از نظام‌های اقتصادی حایز اهمیت است که به مرزهای دانش نزدیک می‌شوند و برای آن‌ها امکان اخذ و جذب فناوری‌های خارجی روبه‌زوال می‌گذارد. هر چند کشورهای کمتر پیشرفته هنوز با اخذ فناوری‌های موجود یا بهبود تدریجی در حوزه‌های دیگر می‌توانند بهره‌وری خود را

افزایش دهند، ولی این امر برای افزایش بهره‌وری کشورهایی که به مرحله نوآورانه توسعه رسیده‌اند دیگر پاسخگو نیست. در این کشورها، شرکت‌ها برای حفظ قدرت رقابت خود باید به طراحی و تولید محصولات و فرایندهای پیشرو پردازند. این امر مستلزم وجود محیطی است که فعالیت‌های نوآورانه با پشتیبانی بخش عمومی و خصوصی را پرورش دهد. به طور اخص، این امر مستلزم سرمایه‌گذاری کافی در زمینه تحقیق و توسعه به‌ویژه توسط بخش خصوصی، وجود مؤسسات تحقیقات علمی پیشرفته، همکاری تحقیقاتی وسیع دانشگاه و صنعت و حمایت از مالکیت فکری است. در مؤلفه نوآوری، ایران مقام ۶۶ را احراز کرده است. این مؤلفه متشکل از هفت متغیر است که در دو متغیر از آن‌ها، رتبه ایران بالاتر از هشتاد بوده است. در این بین، ضعیف‌ترین موقعیت را ایران در هزینه شرکت‌ها در زمینه تحقیق و توسعه (۱۰۷) و همکاری دانشگاه و صنعت در زمینه تحقیق و توسعه (۹۷) احراز نموده که این متغیرها موقعیت نوآوری ایران را در جهان شدیداً تضعیف کرده‌اند.